

Klementinum Kütüphanesi, Prag, Çekya.

FOTOĞRAFLAR: GIOVANNI TOSONI ①

Fontainebleau Şatosu Kütüphanesi, Paris, Fransa. ②

KÜTÜPHANE KÜRELERİ

ZEYNEP DURUKAL

ESKİ kütüphanelerin salonlarında veya masalarında stant/kaide üzerinde duran küreler vardır. Rafa sığmadıklarından ortadadırlar ama yeteri kadar algılanmazlar. Bunun sebebi herhalde, kütüphanenin görünümüne, ruhuna uygunlukları, onunla bütünleşmeleridir. Evrenin varlığını, bilgisini temsil ettikleri için raflardaki kitapların toplamını içeriyor gibidirler.

Dünya küresi veya yer-küre (arz küresi, “terrestrial globe”) ve gök-küre (semavi küre, “celestial globe”) olarak iki temel biçimde bulunan bu küreler kütüphanecilikte kitap-dışı malzeme arasında sınıflandırılıyor ve haritalarla beraber kartografik malzeme içine yerleştiriliyorlar. Üzerlerinde dünya haritası çizilmiş ve bir eksen etrafında dönebilen dünya küresi ile gök cisimleri ve yıldız kümelerini gösteren gök küresi günümüzde artık sundukları bilgilerin kullanımı açısından değil, yer bilimlerinin ve gök bilimlerinin gelişmesi-

nin kayıtlarını taşıyan en önemli başvuru kaynakları olarak değerliler. Aynı zamanda, sanat eseri ve etnografik incelemeler için kaynak olarak da önemli kültür mirası varlıkları.

Yer ve gök küreleri —Doğuda ve Batıda— astronomi ve coğrafya bilimlerinin gelişme çağlarından başlayarak yüzyıllarca yalnız bilginler ve zaman içinde bu konuda uzmanlaşmış zanaatkarlar tarafından zengin bilgi, resim ve süs öğeleriyle üretiliyordu. Astroloji, jeoloji, zooloji, botanik gibi ilgili bilimlerin mevcut bilgileri kürelerin üzerine yazı ve resimlerle yükleniyordu. Bu bakımdan küreler, diğer yazılı ve resimli eserler gibi, zaman ve mekan içinde bilim transferinin bir aracı oldular. Hem kartografik materyal olarak üzerlerindeki bilgiler, hem de yapım teknikleri, malzemeleri ve süreçlerinin dönemlerinin bilim ve sanat seviyesini yansıtması dolayısıyla değerli eşya olarak kurumların ve kişilerin koleksiyonlarında saklanır, hediye edilir hâle geldiler. Üretilen kürele-

rin sayısı zamanla artsa da bu konularını bütün toplumlarda sürdürdüler. Endüstriyel üretime geçişle beraber bütün dünyada çoğaltılarak okullarda öğretim aracı olarak kullanılan ve evlerde bulundurulmuş dünya kürelerinden ayrı bir meta olarak bugün de kütüphanelerde, müzelerde ve özel koleksiyonlarda nadir eser olarak korunuyorlar. Eski ve yeni replikaları antika dekoratif eşya olarak alınıp satılıyor. Dijital teknolojiye sahip kütüphanelerde varolan tarihî küreler dijital kartografi uzmanlarıncasayılaştırılarak internet ortamında saklanıyor.

Tarihî küreler hem harita, atlas, coğrafi çizim, hava fotoğrafı gibi iki boyutlu malzemeye beraber kütüphanelerde, hem de coğrafya ve astronomi bilgilerinin icat ettikleri ve kullandıkları gözlem ve ölçüm araçlarıyla beraber bilim ve teknoloji tarihî müzelerinde görülebiliyor, kültür tarihiyle ilgilenenleri çekebilecek geniş bir inceleme alanı oluşturuyorlar.

**

Strahov Manastırı Kütüphanesi, Prag, Çekya. ©

Kremsmünster Manastırı Kütüphanesi, Kremsmünster, Avusturya. ©

10. yüzyılda yaşamış astronom Abdurrahman es-Sufi'nin devlet adamı Adudüddin için altın ve gümüş kullanarak yaptığı gök küresinde takımyıldızlar konumlarına ve parlaklık derecelerine göre gösterilmişti.¹ 13. yüzyılda Merağa Rasathanesi çevresinde Müeyyeddin el-Urdi'nin oğlu Muhammed'in yaptığı ve ondan 300 yıl sonra Dresden'e taşınan gök küre 144 mm çapında olup bronz halkalarla çevrelenmiştir.² Bilinen en eski gök kürelerden bir başkası da İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi koleksiyonunda kayıtlı, 14. yüzyılda Cafer ibn Devletşah tarafından yapılan 14 cm çapındaki küre olup üzerinde takımyıldızların merkezleri gümüş noktalarla işaretlenmiştir. İstanbul'daki İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesinde yer alan küre modelleri arasında, Avrupa'da 17. yüzyılda küre yapımcısı olarak ünlenen rahip ve evrenbilimci (kozmozolog) Vincenzo Coronelli'nin Fransa Kralı XIV. Louis için yaptığı iki küreden biri olan gök küresinin modeli de bulunmaktadır. Müzenin modelle ilgili açıklamasında Coronelli'nin bu küre üzerine yerleştirdiği yıldız atlasının Abdurrahman es-Sufi'nin tasvirine dayandığı belirtiliyor. Küre üzerinde takımyıldızların adlarının Yunanca, Latince, Fransızca ve Arapça olarak verildiği, dünya kütüphanelerinde ve müzelerinde bu kürenin zaman içinde yapılmış yaklaşık 60 adet, çapı 110 cm olan küçültülmüş kopyalarının bulunduğu kaydediliyor.

1952'de Viyana'da kurulan Uluslara-

rası Coronelli Küre İncelemeleri Cemiyeti (International Coronelli Society for the Study of Globes) beş yılda bir bütün dünyadan küre uzmanlarını bir araya getiriyor. 14. kongresini 2-5 Ekim 2019'da Zurich'te gerçekleştiren cemiyet, eski veya antik değerdeki dünya küreleri ve gök kürelerini, aynı zamanda küre biçimli gözlem ve ölçüm aletlerini, küre yapımcılarını ve küre yapımında kullanılmış malzeme ve aletleri konu alan çalışmalarını geliştirmeyi amaçlıyor. Çin ve Japonya'dan Kuzey Amerika'ya kadar dünya kütüphanelerinde Coronelli'nin kürelerinden daha eski ve daha yeni tarihli birçok yer ve gök küresi bulunuyor. Bu kürelerin üzerlerindeki bilgiler tabiatıyla, dönemlerinin ve onları yapanların kısmî bilgileriyle sınırlı. Mesela, New York'taki Morgan Kütüphane ve Müzesinde bulunan 133 cm çapındaki 1530 tarihli küre heykeltıraş Robertus de Bailly tarafından 1524'te Kuzey Amerika sahillerini dolaşan Giovanni da Verrazzano'nun bilgisine dayanarak yapılmıştı. Bir diğer eski tarihli örnek Avusturya Ulusal Kütüphanesinde Küre Müzesi bölümünde bulunan, Gerard Mercator'un eseri, 1541 tarihli dünya küresi ve 1551 tarihli gök küresi çiftidir. Paralel ve meridyenlerin haritaya yansıtılmasında kendi adıyla bilinen projeksiyon sistemini bulan Mercator'un yer küresi günümüzde sayısallaştırılmış ve üçboyutlu olarak elektronik ortamda kaydedilmiş bulunuyor.³

Avusturya Millî Kütüphanesine bağlı Küre Müzesi dünyada bu alanda uzmanlaş-

mış tek kütüphane seksiyonudur. Burada dünya küreleri ve gök küreleri, gezegenlerin ve dünyanın uydularının modelleri, planetaryumlar, gözlem alet ve araçları sergileniyor ve kartografinin, küre bilimi ve yapımıcılığının tarihiyle ilgili kaynaklar ve incelemeler sunuluyor.⁴ Koleksiyondaki 800'e yakın objeden 250'si daimî olarak sergileniyor. Buna kürelerle ilişkili araçlar da dahil. Küre koleksiyonunun zenginliği ve kartografi kütüphaneciliği bakımından önplanda yer alan bir başka kütüphane 18. yüzyılda Çekya Prag'da, Klementinum'daki Cizvit Üniversitesi içinde kurulmuş olan Barok kütüphane.⁵ Din bilimleri ağırlıklı, çoğunluğu kuruluş döneminden kalma 20 bin ciltlik kütüphanede önemli bir dünya küreleri ve gök küreleri koleksiyonu sergileniyor. Bu kürelerin hemen tamamı din adamları tarafından imal edilmiş.⁶

NOTLAR

¹ Cengiz Aydın, "Abdurrahman es-Süfi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, s. 172-3

² Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ortak yayını 2007, 2: 33, 52

³ Andreas Riedl, Florian Hruby, Irmgard Plank, "Cartographic heritage as shared experience in virtual space: A digital representation of the earth globe of Gerard Mercator (1541)", March 2006, <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Irmgard-Plank-2049382560>

⁴ <https://www.onb.ac.at/en/museums/globe-museum>

⁵ <https://www.klementinum.com/prohlidky/baroque-library/>